

Jan Čáka

STŘEDNÍ BRDY

krajina neznámá

mladá fronta

Střední Brdy

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.mf.cz
www.albatrosmedia.cz

MLADÁ FRONTA

Jan Čáka

Střední Brdy – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

STŘEDNÍ BRDY

STŘEDNÍ BRDY

krajina neznámá

Jan Čáka

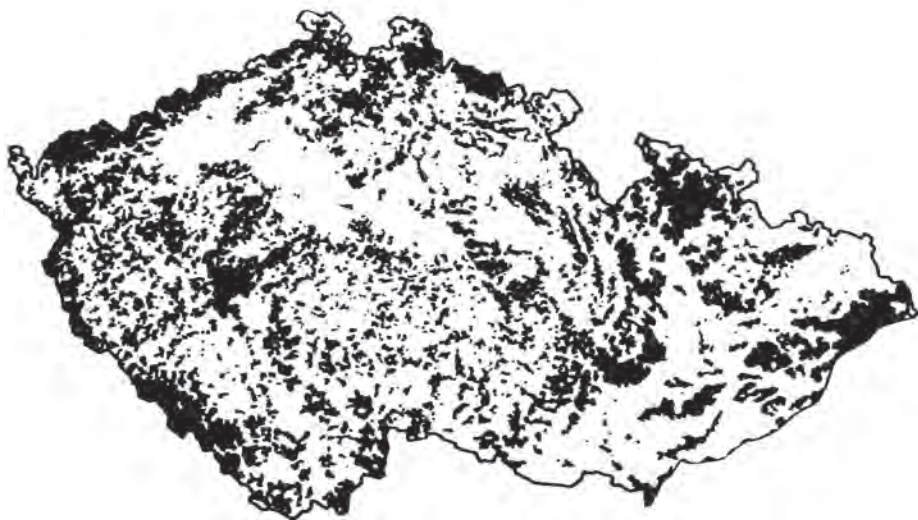
mladá fronta

© Jan Čáka – dědicové, 1998

ISBN tištěné verze 978-80-204-6289-3
ISBN e-knihy 978-80-204-6293-0 (1. zveřejnění, 2024) (ePDF)

Úvodem

Lesy – plíce země, zdroj pramenů, čisté a klidné prostředí, kde člověk dehtaný civilizačními bolestmi nalézá osvěžení těla i duše. Prohlížíme-li mapu Čech, vidíme, že velké lesní celky pokrývají především hraniční hory. V tomto rámci je už jen jedna zelená plocha, která svým rozsahem může hvozdům na hraničních horách konkurovat. Jsou to Brdy. Přibližně sedmdesát kilometrů dlouhý pás souvislého lesa rozloženého na hřebenech, s nejvyššími nadmořskými výškami v nitru české kotliny. Přesto jádro tohoto pohorí, nazývané střední, centrální a někdy i „vysoké“ Brdy, zná jen nepatrná část naší veřejnosti. Příčinou je skutečnost, že už takřka tři čtvrtě století slouží toto území jako vojenské, především dělostřelecké cvičiště, do něhož nebyl žádoucí vstup civilním osobám. V Brdech se za ta léta vystřídaly armády různých režimů, včetně cizích armád okupačních. Některé z nich se k zájemcům o návštěvu vojenského újezdu chovaly vstřícně, jiné prosazovaly striktní zákaz vstupu. Ten se uplatňoval zejména v čtyřicetiletém

Mapa lesů České republiky

období komunismu. V tomto čase se nemohly publikovat ani práce o přírodě a památkách tohoto území. Zkrátka byl to tehdy jen izolovaný „prostor“, vytržený z veškerého kulturněhistorického kontextu.

Dnes se bohudík i tady obracejí poměry k lepšímu. Brdská střelnice sice ještě trvá, a je tedy pochopitelné, že tam, kam dopadají dělostřelecké granáty, je zákaz vstupu nezbytností. Avšak už jsou hledány a nalézány kompromisní cesty, aby i přes vojenskou přítomnost kupodivu dobře zachovalé lesy středních Brd nebyly pro veřejnost na věky krajinou neznámou. Úmysl přiblížit tyto končiny vedl k vydání této knížky, kterou autor připravoval ještě v časech, kdy vojenské Brdy byly tabu.

Kraj pro loupežníky, pytláky a ztracence

Nezpůsobila to výhradně jen vojenská střelnice, že jsou dnes střední Brdy, ač rozložené v samém nitru Čech, „zemí neznámou“. Tato krajina byla přezírána již v časech rozvíjejícího se turistického ruchu na sklonku 19. století. Příkladem mohou být slova, která v roce 1884 napsal do úvodu své orograficko-geologické studie Brda, pohoří středočeské, náš tehdejší přední geolog Jan Krejčí:

Málokterý cestovatel, který po západní železné dráze spěchá k Šumavě, má tušení, že v těchto horách, uprostřed Čech, jeví se zcela podobné půvaby horské lesní přírody jako v Šumavě. Neb co do rozsáhlosti a souvislosti lesů, řadí se tato horská krajina přede všemi jinými našimi krajinami vskutku k samé Šumavě. Stýkají se zde velké hvozdy rožmitálské, zbirovsko-mirošovské, hlubošské, dobříšské a hořovické a pokrývají takřka nepřetržitě všechny hřebeny i hřbety, jakož i boky horské, i způsobují v údolích, v roklích, na vrcholech a úbočích pohledy krajinné tak půvabné, jako v kterémkoliv jiném vyšším horstvu českém.

Osmdesátá a devadesátá léta 19. století, to je přímo exploze dobře organizované turistické činnosti. V žádném jiném údobí nevzniklo v Čechách tolik rozhleden, turistických chat a značených stezek mnohdy náročně budovaných, o literatuře ani nemluvě. Bilance této aktivity nevychází však pro Brdy v porovnání s jinými krajinami právě příznivě. Hluboké brdské lesy byly dlouho jen doménou osamělých poutníků typu Eduarda Vojana. Možná že příčina tkvěla v dávných a tehdy ještě barvitě líčených zkazkách o nebezpečnosti těchto hvozdů. Tak se na střední Brdy dívali do 19. století i všichni lidé, žijící na obvodu našeho lesa. Vdala-li se dívenka za hajného někam do těch pustin, všichni vesničané chudinku litovali. Vždyť věděli, co křížů a obrázků svatých je roztroušeno v lesích a nejvíc právě tam, kde se stýkala

Na sklonku 19. století působil v Rožmitále pod Třemšínem lékař Adolf Růžička, známý i jako fotoamatér. Mezi množstvím cenných dokumentů, které zanechal, je i tento snímek místa zvaného U Panny Marie Klatovské. Tady kdysi loupežníci přepadli kolonu vozů, řezníky z Klatov. Ti prosili svou Madonu o pomoc a také z přepadení šťastně vyvázli. Z našich středních Brd už tato lokalita sice vybočuje do Brd jižních, je však názornou ukázkou, jak vypadala mnohá jiná nábožensky zaměřená místa v Brdech. Osamělé kouty v lesích, snadno zranitelné, a přesto si jim nikdo nedovolil ublížit.

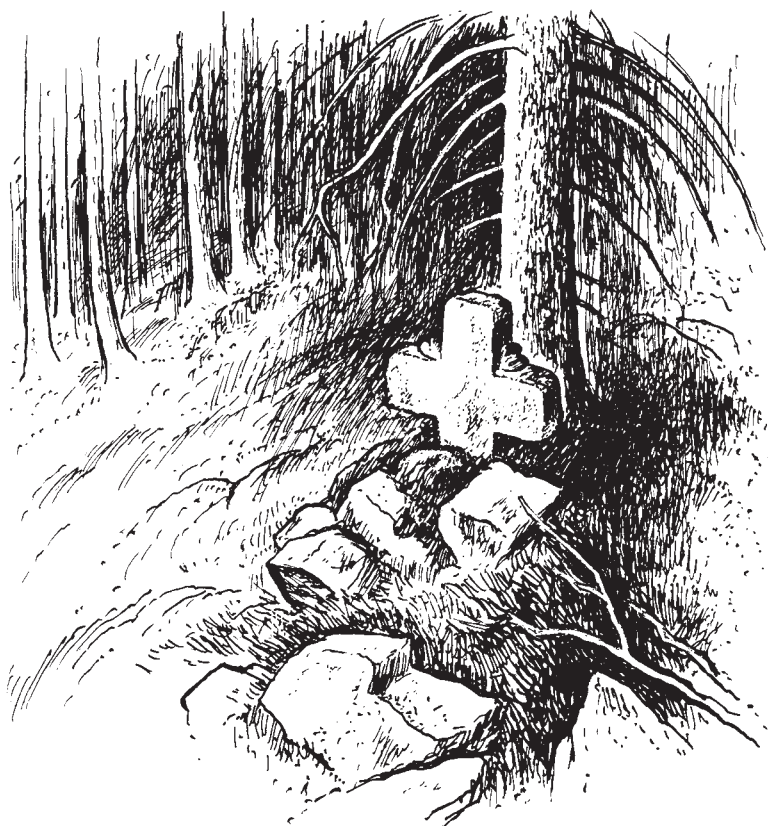
Dolejší snímek ze souboru fotografií doktora Růžičky ukazuje jeden z někdejších strážních srubů v rožmitálských lesích, sloužící lesnímu personálu v boji proti pytláctví

panství Zbiroh, Hořovice, Dobříš a Rožmitál, tam v srdci Brd. Všechny připomínaly jen samé pochmurné příběhy: zabití a oloupení pocestných a formanů nebo tragické střety lesních strážců s pytláky. Co takových příběhů bylo, kolik jich upadlo v zapomenutí; kroniky se v tomto kraji začaly psát až velmi pozdě. Pohlédneme-li do minulosti, jen tu a tam prozradí psaný dokument něco z těchto dramatických událostí. Jedním z nejstarších takových dokladů je listina vydaná 17. srpna 1514 panem Lvem z Rožmitálu. Tenkrát se v nitru Brd usídlila početná loupežnická banda, jejíž členové byli zběhlí žoldnéři. Velmož Lev proto přikázal poddaným svého rožmitálského panství, aby na loupežníky podnikli hon. Jak dopadl, už ale nevíme.

O století později, v časech strašné třicetileté války, se karta obrátila a lesy se naopak stávaly lidu Podbrdská záštitou. Nesčetněkrát tam utíkali vesničané se svým skromným majetkem a stádečky dobytka, aby v hlubokých lesích přečkali nájezdy Švédů i císařských. Dokonce se ví o jednom shromaždišti těchto uprchlíků. Bylo to u prastarého dubu zvaného Bártův, mezi vrchy Tokem a Jordánem, stromu tvořícího hraniční bod čtyř panství. Možná byl i místem, kde se 26. července 1648 sešli uprchlíci z Příbrami, kteří se oprávněně obávali posledního švédského nájezdu na město. Až do listopadu tohoto roku tu někde v okolí tábořili v houštinách a trpělivě snášeli hlad a zimu. Měli s sebou i slavnou sošku Svatohorské Madony, pro niž se v nitru Brd stala svatostánkem dutina jiného věkovitého dubu. Kde asi bylo to místo? Nenapovídají snad zde něco staré lesnické mapy, kde v místech mezi prameny Červeného a Obecnického potoka čteme jména Kalich a Kazatelna?

Tajemné, mlčenlivé Brdy. Duše tohoto kraje jako by byla skryta pod tlustou pichlavou skořápkou. Mezi těmi, kdo jí dokázali proniknout, byl bezesporu spisovatel Jaroslav Durych, jenž v prvních letech dvacátého století studoval na příbramském gymnáziu. Dojmy ze středních Brd ztvárnil do dvou črt, které později zařadil do své knihy Hadí květy. Tento úryvek je z první, nazvané Skořice:

Rožmitál... toto jméno zvučelo krásou románskou i českou a z tohoto města vedou bílé silnice do lesů. Snad i jeřabiny ještě stojí u cest a vejdete-li do lesa, jste ztraceni a společnost lidská nad vámi udělá kříž. Neboť tady žijí cikáni, pytláci, poustevníci, duchové, strašidla, myslivci, houbaři, baby i babice, lesní zvěř; zavraždění, uprchlí blázni, uhlíři, formani, zloději a lupiči, násilníci, siroty, rytíři a tuláci. Veverky a kolčavky jsou zde iracionální, datel čarodějný, tetřev jest pak vtělením takového pyšného násilí, že uvažujete o hrůzách ráje. Nebylo snad ráje bez děsu, bez temných a černých míst. Spatříte-li v dolíku u vody zašlou srnu v rozkladu, jejíž kůže se srstí vysychá a bledne, nezapomenete na ni po celý život. I jinde v oborách běhají jeleni a srnci ve velikých stádech, jejichž čela nesou oblohu a oči jsou moudré a hluboké, ale zde, v tomto kraji,

Nejstarší pamětníci stvrzují množství křížů, obrázků světců či sošek dřevořezb ve skříňkách zavěšených na stromech, rozsetých po celých Brdech. Bylo to zpravidla v místech, kde se odehrály pytlácké tragédie či pocestní byli přepadeni lupiči. Dnes už se tyto památníčky počítají na prstech, zchovalo se jen něco křížků z kamene. Ten na naší kresbě lze nalézt jihozápadně od Březového vrchu a říká se mu Gregorův křížek. Tady dne 5. září 1870 zastřelili pytláci lesníka Václava Gregora ze Záběhlé. Kameník vytesal na břevno kříže dvě srdce. Proč asi? Byla to srdce dvou lidí, kteří se milovali?

jsou jejich hejna poháněna jiným kouzlem, jiným rytmem, jinou písní, takovou, již tušíte jenom jedenkrát za celý život, a jest to balada prastará, pro kterou byste se vrátili zpět o tisíciletí, abyste ji mohli přinést v originále, kdyby to bylo možno. A jdete-li těmito kryptami, katakombami a chodbami lesů, přelézáte-li vrchy, vřesoviska, podrosty a balvany, nebo v zimě závěje sněhu a mraky mlh a křišťálových pavučin za vůně poraženého dříví a kouře, chápete, že číhání na člověka a vraždění kupců, dívek a poutníků mělo zde své posvátné oprávnění starobylé loupežné vášně. Ach, věnce na křížích a pod obrázky! Jak to

*zde voní, jako píseň voní starou smolou, ztuchlým rašeliníkem a pozdravem
lesních seníků a lučin! Jeřabiny u cesty a duby! A hvozd smrků a borovic šumí
jako za dne stvoření stále stejný zpěv tlumené, černé a divné bouře.*

„Věnce na křížích a pod obrázky“ – jak tu nevzpomenout na jiného literáta, který našim lesům také odvedl své. Jak tu nepřipomenout Františka Xavera Svobodu a jeho sugestivní povídku Přepadení z knihy Z brdských lesů. Smutný příběh povozníka Jana Havlíčka z Obecnice, který se vracel přes Brdy ze Zbiroha, ale na cestě byl zavražděn lupiči.

Druhá Durychova povídka s dějištěm v nitru Brd se jmenuje Zmije. Spisovatel tu líčí svůj zážitek z nejvyšší hory Brd. Čteme tu i zcela zvláštní slova: (pustina na Toku) *jež se mi pak stala pelechem, útlukem a vlastním rodištěm, podle kterého se orientuji na této hvězdě...*

Záhy už tomu bude celé století, co Jaroslav Durych zapsal své postřehy z Brd. Čas mnohé změnil v myšlení i životech lidí pod naším lesem, změnil i lesy samotné. Ale snad souhrn starých stop dá citlivému člověku ještě dnes vytušit ono předivo jemných nitek, to, co se skrývá pod pojmem duše krajiny, a snad ono oslovení nezůstane bez odezvy.

Hory zvané Baštinské a srdce Brd

I když jméno Brdy je prastaré – v písemnostech se objevuje již v raném středověku – jádru našeho pohorí patřilo až do 18. století ještě jméno druhé – Baštiny.

Na tak zvaných horách Baštinských v Podbrdském kraji a u hradu Zbirohu prý jsou nejtlustší jeleni z celých Čech, píše Bohuslav Balbín ve svém slavném popisu Čech. Baština měla kdysi dva významy. Jednak znamenala společný obecný majetek, častěji však divoký, pralesu podobný les. Ten druhý význam pro nitro Brd plné močálů, pro jejich těžce přístupný terén, v němž byl nedostatek cest, byl zcela příznačný.

Baštiny – nitro Brd – v praslovanské době země nikoho a všech, se staly majetkem českých králů, ale časem bylo toto území rozdrobováno mezi jednotlivé šlechtické či městské majitele. Ještě císař Rudolf II. postoupil v roce 1584 Příbrami část Baštin nad Bohutínem, ale právní nejasnost či snad ztráta původního dokumentu způsobily, že o tyto lesy město opět přišlo. V té době mluví zprávy také o Baštině hlubošské, lochovické, jinecké, hořovické, dobříšské, zbirožské a rožmitálské.

Nepřehlednost terénu v divokých lesích bez výraznějších orientačních bodů vyvolávala během 17. a 18. století řadu sporů o tento majetek mezi zmíněnými panstvími. Dodnes je o nich v archivech zachováno množství spisů i doprovodných map. Soudili se Zbirožští s Rožmitálskými a Hlubošskými, Rožmitálští s Mirošovskými, Dobříšští s Hořovickými. S dobříšskými Mansfeldy se dlouho soudili i březničtí jezuité, uplatňující nárok na enklávu lesů nad Bohutínem, až byl spor uzavřen ve prospěch panství Dobříš. Nejúpornější a nekonečně se vlekloucí pře byly o tak zvanou Baštinu Velkou, což byl pruh lesa, táhnoucí se z temene hory Toku na východ, směrem k Obecnici. Na toto území si kladli nárok jak majitelé panství Zbiroh, tak i páni Hluboše a Hořovic. S konečnou platností je ve druhé polovině 18. století

Soudní spory o území v nitru Brd uzavřené ve druhé polovině 18. století určily takto rozdrobenou podobu jižní části hořovického panství. Reprodukována je část tzv. Rosenbaumovy mapy z roku 1795. (Mapa není správně orientována, sever je na její levé straně.) Na našem výřezu z této mapy vidíme vpravo takřka oddělený pruh lesa – to je Velká Baština, hlavní ohnisko tehdejších sporů

získali Hořovičtí, a tak až do doby po druhé světové válce jsme mohli vidět na mapě hořovického okresu odloučený výběžek, vklíněný do sousedního okresu příbramského.

Baštiny jako pojmenování pro centrální Brdy již tedy zaniklo. Jméno přetrvalo do 20. století už jen jako název dvou mysliven hořovického velkostatku – Jinecká a Hořovická Baština. Ani z těch už do dnešní doby nezůstal kámen na kameni.

Ještě před tím, než se na stránkách této knihy vydáme na pochůzku po jednotlivých historických územních celcích, vyšlápeme si přímo do „srdce Brd“. I když takto označené místo v žádné brdské topografii nenalezeme, přesto můžeme na mapě středních Brd toto pomyslné srdce pohoří objevit. Vykreslují ho vrstevnice nejvyšších poloh, všechny většinou nad osm set metrů nadmořské výšky. Tvar srdce má nahoře dva půloblouky, jejichž boky se dole zužují v hrot. V nitru Brd představují tyto půloblouky

Označení pro střední Brdy jako les Baština (Wald Baschtina) najdeme ještě na Kreybichově mapě Berounského (původně Podbrdského) kraje vydané v Praze roku 1828. (Reprodukováno je výřez z mapy, kolorované mědirytiny)

dvě údolí obehnaná vrchy. Severněji položené je údolí potoka Reserva, jež obkružují hory Hlava, Jordán, Tok a Koruna. Potok tvořící druhou komoru srdce se jmenuje Třítrubecký a podkova výšin tu opět začíná Korunou. Z této velkolepé hory se dále zatáčí na Brdce, Malý Tok, Prahu, Paterák a Kočku. Nedlouho poté, co se obě údolí a oba potoky setkají, vysvitne z tmavé zeleně jas loveckého záměčku Tři Trubky – a ten lze chápat jako hrot našeho iluzorního srdce.

Vyslovil-li před sto a více lety geolog Jan Krejčí svá slova o podobnosti Brd se Šumavou, pak právě v připomenuté dvojici údolí má toto přirovnání největší oprávnění. I přes všechny přeměny, jimiž poznamenalo Brdy

20. století, tady stále ještě přetrvává prvotní syrový ráz lesa s vysokým stupněm vlhkosti. Ano, bylo to právě množství vláhy, jež vtiskovalo nitru Brd nejvýraznější charakteristiku. *Brdy tvoří takzvanou povrchovou hydrologickou houbu, tj. sběrnou srážkových vod, charakteristickou velikou vlhkostí nejbližšího vzduchového obalu a výškou srážek.* To je citát z jiné odborné studie o centrálních Brdech, tentokrát od hydrologa prof. dr. Václava Lásky.

A skutečně – stačí tu jen vzpomínky starých pamětníků. Ti shodně stvrzují, že i v časech parného léta proudila v příkopech podél lesních cest voda, že všechna lesní údolí byla tak mokrá, že se tu nedalo přejít bez nabrání do bot. Co jmen v lesích nese dodnes názvy Bahna a Bláta, i když už je v těch místech dávno sucho! A nebyla to jen údolí, mokré byly i nejvyšší polohy Brd. Například na samém temeni Toku musela být vozová cesta vyložena kmínky těsně vedle sebe naskládanými, aby se kola vozů nepropadala. Takovým cestám se v Brdech říkalo *dřevěnka*. Podobným zařízením bývaly *hatě*, což byl jednoduchý, na úrovni terénu zřízený most přes mokřinu s mělkým dnem. (Například Budytina hať někde u Třítrubeckého potoka, připomínaná již v roce 1353).

O nebezpečně mokrých Brdech vyprávějí i staré zkazky. Jednu z nich zaznamenal rožmitálský učitel Václav Matoušek: v bahniskách v okolí Malého Toku zmizel prý kdysi vozka i s fůrou s koňmi, když sem zabloudil. Pokud ale v čase probuzeného zájmu o přírodovědu Brd zavítali do takových míst botanici, byli nadšeni. Co vzácných vlhkomilných rostlin tady nacházeli, vzácností především v rostlinách výtrusných, což jsou mechy, lišejníky a houby. Dech vlhka, tlení, kypré mechové polštáře, to ostatně vždy bylo pro Brdy příznačné.

Mech – pro někoho jen obyčejný mech. Ale co zajímavých druhů tady ještě dnes najdeme, kolik bizarních tvarů nám může předvést pohled zvětšovacím sklem. Třeba taková paprutka růžovitá, podobající se rozvětvenému stromečku – palmičce. Nebo vaknatec plstnatý – ten má zas podobu rozvětvené haluze s miniaturními, hustě k sobě naskládanými lístky na celém povrchu, takže rostlina vyhlíží jakoby vytvořená z plsti. Možná že tu ještě dnes přečkala křížítka plavuňovitá, horská odrůda vyskytující se kromě Brd opravdu už jen na Šumavě. Poznáte ji podle stejnoměrně na sebe naskládaných lístečků, při krajích zohýbaných. A pérovec chocholatý tam stále ještě vlaje, jasně zelený, lesklý, jako péro na čapce renesančního šlechtice.

Ovšem ne všechny vzácné mechy působí takto vznešeně. Připomeňme tu třeba provazovku bradatou (*Usnea barbata*). Tento mech obrůstající spodní větve smrků vysokých poloh má podobu splývajících vláken či vousů, a na Podbrdsku dokonce sloužil k jednomu druhu lidového umění. Výrobci šiškových a zčásti vyřezávaných postavíček *fořtů* – na Hostomicku a Dobříšsku *fabiánů* – zhotovovali z provazovek těmto panáčkům vousy. *Usnea*

barbata už dnes Brdy takřka opustila, najde-li tu ještě někdo špetku „Fabiánových vousů“, je to objev zcela mimořádný.

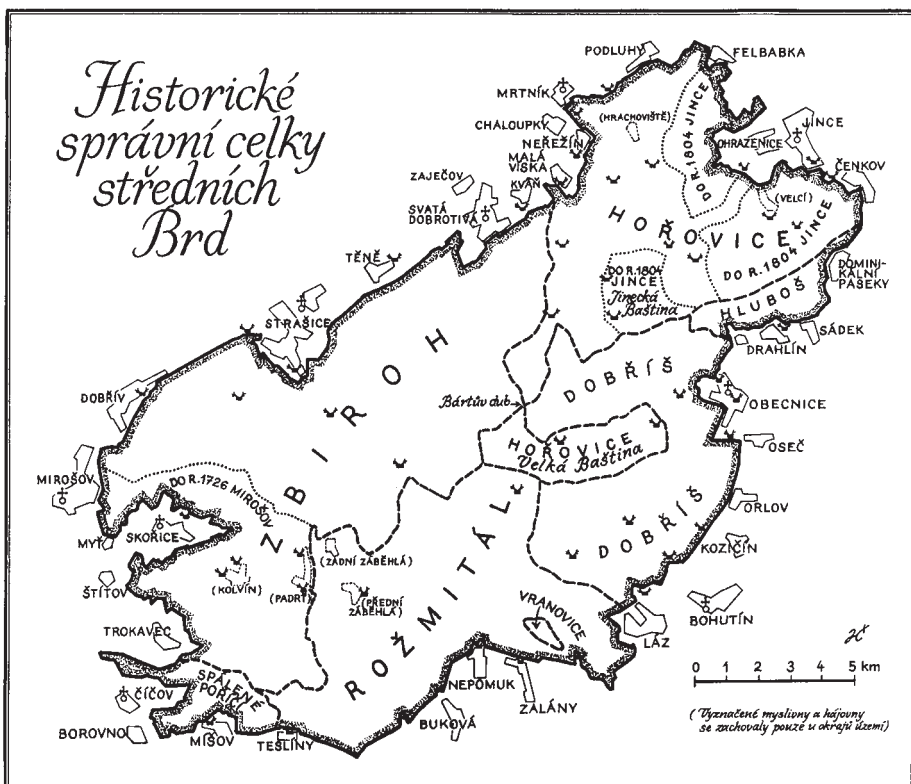
Příčinou úbytku těchto i jiných vzácných druhů rostlin je především zmíněná ubývající vlhkost lesů. Ta postihla především brdská rašeliniště. Těch bylo kdysi v nitru Brd nemalé množství, a to opět nejen v údolích, ale i v nejvyšších polohách. A tam všude opět byla a na posledních zbytcích rašelinišť ještě přetrvává pastva pro botaniky: rašelíník křivolistý, člunkolistý, bradavičnatý a mezi tím typická květena těchto mokřin: sedmikvítek, vstavač bahenní či kdysi zde hojná, ale dnes už vzácná masožravá rostlina rosnatka okrouhlostá.

Předešlé řádky jsou zajisté jen namátkovým nahlédnutím do kouzelného světa botaniky, odborníci by se tu dokázali rozhovořit v neskonale větší šíři. Mnohé vědecké práce už ovšem existují. Základními odbornými díly brdské botaniky jsou monografie Karla Domina. První s názvem Brdy, studie fytogeografická, jež vyšla už v roce 1903, a druhá, podstatně významnější z roku 1926. Ta se jmenuje Studie o vegetaci Brd a povšechné úvahy o dějinách lesních společenstev a o vztazích lesa k podnebí a půdě.

Rázem své květeny jsou Brdy typickým pohořím hercynským, dosud velmi dobře zachovalým, píše Domin a dále praví, že v Brdech se lesní a luční

Dnes z Brd takřka již zmizelý druh horského vláknitého mechu provazovka – Usnea barbata – nacházel uplatnění na vousích a vlasech „fabiánů“, výtvorů z šišek, druhu lidového umění obyvatel Podbrdská. Vlevo vidíme práci neznámého příbramského horníka z počátku 20. století, další postavička je od lesního dělníka Antonína Procházky z Komárova, vytvořená v roce 1965; řadu uzavírá fabián z Čenkova od Rudolfa Matějky z roku 1935

společenstva rozvíjejí tak velkolepě a svérázně, že je třeba celé území Brd považovat za samostatný geobotanický celek. Tvrdí dokonce, že *Brdy jsou nám v jistém smyslu klíčem k pochopení vegetační pokrývky celých jižních Čech.*

Ve své novější knize, po nesčetných dalších botanických toulkách nitrem Brd, Domin píše, že *bohatství, zejména výtrusných rostlin, spolu s mikrofaunou je v Brdech přímo obdivuhodné, stále ještě nedokonale prozkoumané.* Od roku 1926 se změnilo mnohé, ale přece ještě dnes má Dominův výrok svou váhu.

Padlo tu slovo o mikrofauně. To je to, co se s botanikou nerozlučně pojí – svět brouků. Jestliže je brdská botanika reprezentována jménem Karla Domina a specifický svět mechů Josefem Pilousem (vědcem, který důkladně poznal Brdy už jako příbramský skautík), pak mikrofaunu zde představuje Jan Roubal. Samozřejmě, že již dříve se o bohatství hmyzí fauny v Brdech vědělo, dokonce několik brouků bylo popsáno výhradně jenom z centrálních Brd. Janu Roubalovi však studium brdské mikrofauny přineslo zbrusu nové

